

müdebbirin ileri sürdüğü şart ve kayıtların gerçekleşmesinden önce müdebbir kölesini bey', hibe gibi bir yolla mülkünden çıkarabileceğini söylemişlerdir.

Hanefî, Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîler, tedbiri vasiyete benzeterek müdebbirin efendisinin terekesinin üçte birinden âzat olduğunu ifade etmişlerdir. Müdebbirin vefat ettiği gün terekenin üçte biri müdebbirin kıymetinden fazla veya ona denk ise müdebbir hemen âzat edilmiş olur. Fakat terekenin üçte biri müdebbirin kıymetinden eksik olursa müdebbir hür insan statüsünü kazanmakla birlikte bu eksikten dolayı çalışmak mecburiyetinde kalır. Bu arada efendisinin terekesi borca batık olursa müdebbir kendi kıymetinde borca iştirak eder. Ancak Ebû Hanîfe'den, borçlu olan müdebbirin mükâteb köle statüsünde olduğu görüşü de nakledilmiştir (İbn Nüceym, III, 289). İbn Mes'ûd, İbrâhim en-Nehâî, Hammâd gibi fakihlerle Zâhirîler tedbiri hibeye, müdebbiri de ümmüvelede benzeterek müdebbirin efendisinin malının üçte birinden değil malın tamamından âzat edildiğini söylemişlerdir (İbn Rüşd, II, 449-450; Kâsânî, IV, 122). Ahmed b. Hanbel'in de önceleri bu görüşte olduğu rivayet edilir (İbn Kudâme, IX, 389). Tedbir hususunda çocuk babaya değil anneye tâbidir. Hanefî, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre tedbirden sonra müdebbir câriyenin efendisinden olmaksızın doğuracağı çocuklar da müdebbir olur. Şâfiîler'e göre ise bir câriye gebe olduğu halde müdebbire kılınsa veya bir müdebbere efendisinin vefatı anında gebe bulursa doğacak çocuk hakkında tedbir hükmü geçerli sayılır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Keffârât", 6; Müslim, "Eymân ve'n-nüzûr", 58, 59; İbn Mâce, "İtk", 1; Ebû Dâvûd, "İtk", 2, 9; Tirmizî, "Büyü", 11; Nesâî, "Büyü", 84; Dârekutnî, *es-Sünen* (nşr. Abdullah Hâşim Yemânî el-Medenî), Kahire 1386/1966, IV, 138; Şâfiî, *el-Üm*, VII, 347-358; Sahnûn, *el-Müdevene*, Kahire 1323, III, 294-300; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, IX, 217; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, VII, 39-50; Şirâzî, *el-Mühezzebe*, II, 7-10; Serahsî, *el-Meb-sûṭ*, VII, 179-200; Kâsânî, *Bedâ'i*, IV, 112-123; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye*, Bulak 1316, III, 432-440; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 448-452; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (Herrâs), IX, 388-412; Osman b. Ali ez-Zeylâî, *Tebyînu'l-hakâ'ik*, Bulak 1313, III, 97-99; Abdullah b. Yûsuf ez-Zeylâî, *Naşbü'r-râye*, [baskı yeri yok] 1393/1973 (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), III, 284-286; Şirbînî, *Muḡni'l-muḥtaç*, IV, 509-515; Muhammed b. Abdullah el-Haraşî, *Şerḥu Muḥtaşarı Ḥalîl*, Bulak 1318, VIII, 132-139; İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik*, III, 289; İbn Âbidîn, *Reddû'l-muḥtâr* (Kahire), III, 682-689; "Tedbir", *Mv.F*, XII, 124-125.

FAHRETTİN ATAR

TEDBİRÜ'L-MEDİNE

(تدبير المدينة)

Felsefî metotla yazılmış

ahlâk kitaplarında

ülke yönetimini

ve siyaset ahlâkını ifade eden terim.

Sözlükte **tedbir** "bir kimsenin işini çekip çevirmesi, sonunu hesap etmesi" anlamına gelmektedir (*Lisânü'l-ʿArab*, "dbr" md.). Kur'ân-ı Kerim'de aynı kökten değişik kelimeler yanında tedbir masdarından bir fiil, Allah'ın evrende bütün varlık ve oluşları idare ettiğini belirtmek üzere "yüdebbirü'l-emr" şeklinde dört âyette geçmektedir (Yûnus 10/3, 31; er-Ra'd 13/2; es-Secde 32/5). Tedbir hadislerde de "yönetme" anlamında kullanılmıştır (Wensinck, *el-Muʿcem*, "dbr" md.). Bunlardan birinde, "Tedbir gibi akıl, sakınmak gibi vera' yoktur" buyrulur (İbn Mâce, "Zühd", 24). Kelime, oldukça erken dönemlere ait eserlerde biri **menzil** ile birlikte "tedbirü'l-menzil" (ev yönetimi), diğeri **medîne** ile birlikte "tedbirü'l-medîne" (ülke yönetimi) şeklinde pratik ahlâkın iki alanını ifade etmektedir. Sistematik ahlâk kitaplarının çoğunda ferdi ahlâk ve aile ahlâkından sonra gelen siyaset ahlâkına dair üçüncü bölüm "tedbirü'l-medîne" (tedbirü'l-müdün) başlığını taşır. Ayrıca isimde bu kelimenin yer aldığı siyasete dair müstakil eserler yazılmıştır. Felsefenin bölümleri hakkında bilgi verilen kitaplarda amelî hikmetin üç bölümü tehzibü'l-ahlâk, tedbirü'l-menzil ve tedbirü'l-medîne (tedbirü'l-müdün, siyâsetü'l-medîne, siyâsetü'l-müdün, siyâse) biçiminde sıralanır. Bu başlıklar altında genellikle kişinin temel ihtiyaçlarını karşılama hususunda kendi kendine yeterli olmadığı gerçeğinden hareketle insanların birbirine ihtiyaç duyması ve toplumsal hayatın zorunluluğu, birlikte yaşamanın kuralları, devletin gerekliliği, yönetim ilkeleri, yönetenlerin ve yönetilenlerin hakları ve sorumlulukları, adalet, sevgi, dostluk gibi konular ele alınır.

Bu eserler yanında ilimler tasnifine dair kitaplarda ve bibliyografik kaynaklarda da tedbirü'l-medîne hakkında bilgi yer almaktadır. Fârâbî *Risâle fîmâ yenbağî ...* başlıklı eserinde (s. 60) felsefe kitaplarının uygulamaya ilişkin bölümlerini ahlâkın ıslahı, tedbirü'l-müdün ve tedbirü'l-menzil şeklinde sıralar. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî *Mefâtihu'l-ʿulûm*'da (s. 80) amelî felsefenin bölümlerinden ahlâkı kişinin kendini yönetmesi (tedbir), yakınlarının yönetilmesi (tedbirü'l-menzil), toplumun ve ülkenin yönetilmesi (siyâsetü'l-medîne) şeklin-

de açıklar. İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'inde (I, 272-275) ilâhî ilimlerin dördüncüsü diye gösterilen siyasetin idarecilerin kendilerine tâbi olanlara uygulayacakları yönetim usullerine dair bilgileri içerdiği belirtilir. İbn Sînâ, *ʿUyûnu'l-ḥikme*'de (I, 13) pratik felsefenin üç ana bölümünü sıralarken tedbirü'l-medîne yerine "el-hikmetü'l-medeniyye" terkinini kullanmış ve bu ilmin, insanların bedenlerine yarayacak şeylerle insan türünün devamını sağlayacak imkânları temin etmek üzere ortaklaşa gerçekleştirecekleri çabalar için nasıl bir iş birliği yapacaklarına ilişkin bilgilerden oluştuğunu ifade eder. Aynı müellif, *Fi Aḡsâmi'l-ʿulûmi'l-ʿakliyye* adlı risâlesinde (s. 73) amelî hikmetin siyasetle ilgili üçüncü bölümünün yönetim çeşitleri, erdemli ve erdemsiz toplumlar, bunların nasıl gelişeceği veya zeval bulacağı gibi konulara dair bilgileri içerdiğini belirtir; Eflâtun ve Aristo'nun siyasete ilişkin eserlerini bu alanın örnekleri arasında zikreder. Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye*'de amelî hikmetin ilk bölümünü "Tehzibü'l-ahlâk", ikinci bölümünü "el-Ḥikmetü'l-menziliyye", siyasetle ilgili üçüncü bölümünü "Siyâsetü'l-müdün" başlıkları altında incelemiştir (II, 31-118). İbn Haldûn *Muḡaddime*'de (s. 38) tedbirü'l-medînenin, insan türünün ahlâk ve hikmetin gerektirdiği şekilde korunmasını ve yaşatılmasını sağlayan disiplinler olduğunu söyler. Taşköprizâde *Miftâhu's-sa'âde*'de (I, 406-413) hikmet-i amelîyenin ilmü'l-ahlâk, ilmü tedbirü'l-menzil ve ilmü's-siyâse şeklindeki geleneksel üçlü şemasına ilmü âdâbi'l-mülûk de (yöneticilerin tecrübe ve sezgi sayesinde öğrendikleri hususlar) eklemiştir. İslâm düşünce tarihinde toplum ve devlet yönetimine dair müstakil eserler çoğunlukla "siyaset" başlığı altında yazılmıştır. Aralarında Eflâtun ve Pisagor gibi Grek filozoflarına ait kitapların da bulunduğu, çoğu günümüze ulaşmamış bu tür eserler hakkında kaynaklarda bilgiler yer almaktadır (meselâ bk. İbnü'n-Nedîm, s. 130, 144, 153, 166, 241, 306, 321, 353). Abbâsî Halifesi Me'mûn döneminde Hizânetü'l-hikme (Dârülhikme) denilen saray kütüphanesinin yöneticiliğini yapan ünlü mütercim, tabip ve şair Sehl b. Hârûn'un bugün elde bulunmayan eseri *Kitâbü Tedbirü'l-mülk ve's-siyâse* adıyla kaydedilmiş (a.g.e., s. 133), İbn Sînâ'ya nisbet edilen *Kitâbü's-Siyâse* Luvis Ma'lûf tarafından yayımlanmıştır (bk. bibl.).

Bu alanın en dikkate değer kaynaklarından biri, Şehâbeddin Ahmed b. Muham-

TEDBİRÜ'L-MEDİNE

med İbn Ebür-Rebî'nin *Sülûkü'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik* adlı kitabıdır. Bir kısım araştırmacılar, Kahire'de yapılan taşbaskı nüshasında (1286) müellifin kitabını Abbâsî Halifesi Mu'tasım-Billâh'a (833-842) ithaf ettiğini belirtmesi, ayrıca metinde (s. 96) Mu'tasım'dan bahsedilmesinden hareketle eserin bunun zamanında yazıldığını savunurken bazıları da -o dönemle ilgili kaynaklarda eserin adının geçmemesi, üslûp ve muhteva özellikleri gibi gerekçelerle- metindeki Mu'tasım isminin bir istinsah hatası olup gerçekte Müsta'sım-Billâh (1242-1258) olması gerektiğini ileri sürmüştür (tartışmalar için bk. *Sülûkü'l-mâlik*, neşredenin girişi, [Temhîd], s. 7-33, 50-51; "Mülhak [1]", s. 223-225; M. Celâl Şeref – Ali Abdülmü'tî Muhammed, s. 205-209). Kâtib Çelebi kitabın Mu'tasım-Billâh için yazıldığını belirtmekte, Brockelmann da bu görüşe katılmaktadır (GAL, I, 230; Suppl., I, 372). Ancak eseri neşreden Nâcî et-Tikrîti, Paris Bibliothèque Nationale'deki yazma nüshada halifenin isminin Müsta'sım-Billâh şeklinde geçtiğini tesbit etmiştir (*Sülûkü'l-mâlik*, neşredenin girişi, [Temhîd], s. 7, dn. 3; anılan nüshadaki ilgili sayfanın tıpkıbasımı için bk. a.g.e. "Mülhak [2]", s. 231). Dört bölümden (farslı) oluşan *Sülûkü'l-mâlik*'in mukaddime mahiyetindeki birinci bölümünde ebedî kurtuluş için ruhun temizlenmesi ve güzel davranışlarda bulunulması gerektiği belirtilmekte, insanın diğer varlıklardan üstün olmasını sağlayan erdemler sıralanmaktadır. İkinci bölümde ahlâkın belli başlı konuları işlenmiştir. Akla uygun yaşama ve bunun için yapılması gereken şeylere dair üçüncü bölümün baş tarafında geniş bir ilimler tasnifi yer almaktadır. Ev yönetimi ve aile ahlâkının incelendiği bölümün sonunda bazı siyasal konulara da yer verilmiştir. Burada insanların çeşitli ihtiyaçları sebebiyle şehirlerin doğduğu belirtilmektedir. Ancak bir arada yaşama çatışmaları ortaya çıkardığından Allah haksızlıkların önlenmesi için kanunlar koymuştur. Devletin dört temel dayanağı vardır: Yönetici, halk, adalet ve tedbir. Müellif iyi bir yönetici olmanın şartlarını, halk tabakaları ve bunların toplumdaki işlevlerini, halkın yönetici karşısındaki hakları ve sorumluluklarını, adaletin gerekliliğini anlattıktan sonra yönetimin ilkelerini halkın korunması, ülkenin imarı, ordunun idaresi ve maliyenin iyi yönetilmesi şeklinde sıralar. Eser hikmetli sözler ve öğütlerle sona erer.

Literatürde siyaset konuları genellikle felsefe ve fıkıh kitaplarında ele alınmış,

kelâmda özellikle devlet başkanlığı (imâmet) meselesi tartışılmıştır. Öte yandan Gazzâlî ve İbn Haldûn gibi düşünürler eserlerinde siyasete ağırlık vermiştir. İbnü'l-Mukaffa', Câhiz, İbn Kuteybe, Keykâvus, Nizâmülmülk gibi müelliflerce oluşturulan zengin edep literatüründe siyaset geniş yer tutar (bk. SİYASET). Konunun tedbirü'l-medîne vb. başlıklar altında işlenişi muahhar dönem ahlâk ve siyaset kitaplarında görülür. Bilindiği kadarıyla ilk defa Nasîrüddîn-i Tûsî, *Ahlâk-ı Nâsirî*'sinin "Tehzîb-i Ahlâk" başlıklı birinci bölümüne "Tedbir-i Menâzil" ve "Siyâset-i Müdün" başlığıyla iki bölüm eklemiştir. Eserin son bölümünü yazarken Tûsî'nin Fârâbî yanında Gazzâlî ve İbn Miskeveyh'in düşüncelerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Ardından gelen Celâleddin ed-Devvânî'nin *Ahlâk-ı Celâlî*'si, Adudüddin el-İcî'nin *Ahlâk-ı 'Adudiyye*'si, Cemâleddin Aksarâyî'nin *Ahlâk-ı Cemâlî*'si, Kınalızâde Ali Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî*'si, Muhyî-i Gülşenî'nin *Ahlâk-ı Kirâmî*' gibi kitaplarda da bu plan uygulanmıştır. Kınalızâde'nin eserinde büyük ölçüde Tûsî'nin görüşleri tekrar edilmişse de bazı siyasal ve toplumsal konular "Tedbirü'l-menzil" bölümüne alınmıştır (Oktay, s. 423-428).

BİBLİYOGRAFYA :

M. F. Abdülbâki, *el-Mu'cem*, "dbr" md.; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdd), s. 130, 133, 144, 153, 166, 224, 241, 306, 321, 350, 353, 423, 424; Fârâbî, *Risâle fî mâ yenbağî en yükaddem kable te'allümü'l-felsefe* (*el-Mecmû'* içinde), Kahire 1325/1907, s. 60; Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî, *Mefâtihu'l-'ulûm*, Kahire 1342/1923, s. 80; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376/1957, I, 274-275; İbn Sînâ, *'Uyûnü'l-ḥikme* (nşr. Hilmi Ziya Ülken, *Resâ'ilü İbn Sînâ* içinde), Ankara 1953, I, 13; a.mlf., *Mantûku'l-meşrikuyyîn*, Kum 1405, s. 7-8; a.mlf., *Fî Aksâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* (*Tis'ü Resâ'il* içinde), İstanbul 1298, s. 73; a.mlf., *Kitâbü's-Siyâse* (nşr. Luvîs Ma'lûf, *el-Mesrik* içinde), IX/21 (1906), s. 967-973; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 24, 31, 34; Şehâbeddin Ahmed b. Muhammed İbn Ebür-Rebî, *Sülûkü'l-mâlik fi tedbiri'l-memâlik* (nşr. Nâcî et-Tikrîti), Beyrut 1403/1983, s. 95-98; ayrıca bk. neşredenin girişi (Temhîd), s. 7-33, 50-51, "Mülhak [1]", s. 223-225, "Mülhak [2]", s. 231; Muhammed b. Mahmûd eş-Şehrezûrî, *Resâ'ilü's-Şecereti'l-ilâhiyye fi 'ulûmi'l-hakâ'iki'rabbâniyye* (nşr. M. Necip Görgün), İstanbul 2004, II, 31-118; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Beyrut 1402/1982, s. 38; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 406-413; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1000; Brockelmann, GAL, I, 230; Suppl., I, 372; M. Celâl Şeref – Ali Abdülmü'tî Muhammed, *el-Fikrû's-siyâsi fi'l-İslâm*, İskenderiye 1982, s. 205-209; Mahmut Kaya, *İslâm Kaynakları Işığında Aristoteles ve Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 302-303; Ayşe Sıdika Oktay, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İstanbul 2005, s. 423-428; W. Heffening – [G. Endress], "Tadbir", *EP* (Fr.), X, 53-54.

MUSTAFA ÇAĞRICI

TEDBİRÜ'L-MENZİL

(تدبير المنزل)

Felsefî metotla yazılmış
ahlâk kitaplarında
ev idaresini

ve aile ahlâkını ifade eden terim.

Sözlükte "bir kimsenin işini çekip çevirmesi, sonunu hesap etmesi" anlamındaki **tedbir** (*Lisânü'l-'Arab*, "dbr" md.) ahlâk ve siyaset kitaplarında "yönetim, siyaset" mânâsında sıkça geçmekte, "ev" anlamındaki **menzil** ile birlikte kullanıldığında daha çok felsefî yöntemle yazılmış ahlâk kitaplarında pratik ahlâkın üç ana bölümünden ikincisi olan aile ahlâkını ifade etmektedir (diğerleri tehzîbü'l-ahlâk, tedbirü'l-medîne). Nasîrüddîn-i Tûsî *Ahlâk-ı Nâsirî*'de (s. 207) buradaki menzilin maddî anlamda evi değil karı ile koca, ebeveynle çocuk, hizmetçiyle efendi, mal sahibiyle mal arasındaki ilişkiyi anlattığını belirtir. Aynı açıklama Kınalızâde Ali Efendi'de de görülür (*Ahlâk-ı Alâî*, II, 3).

Ahlâk kitaplarının "tedbirü'l-men zil" (tedbirü'l-menâzil, siyâsetü'l-men zil) başlıklı bölümlerinde ev idaresi ve aile ahlâkına dair konulara yer verilir. Ailenin beş unsuru kabul edilen karı ile koca, çocuk, hizmetçi ve malla ilgili yönetim esasları, aile fertlerinin hak ve sorumlulukları, ailenin geçimi, mal varlığının kazanılması, korunması ve harcanmasıyla ilgili kurallar üzerinde durulur. Sistematiik eserler yanında ilimler tasnifine dair kitaplarda ve bibliyografik kaynaklarda da tedbirü'l-men zil hakkında bilgi bulunmaktadır. Fârâbî *Risâle fî mâ yenbağî ...* başlıklı eserinde (s. 60) tedbirü'l-müdün ve tedbirü'l-men zil şeklinde sıraladığı ahlâk bölümlerine ilişkin kavramları kısaca tanıtmıştır. Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-'ulûm*'da yaptığı açıklamalara göre (s. 80) amelî felsefenin bölümlerinden ahlâk kişinin kendini yönetmesi, yakınların yönetilmesi, toplumun ve ülkenin yönetilmesine dair bilgilerden oluşur. İhvân-ı Safâ'nın *Resâ'il*'inde (I, 274) siyasetin kıssımları anlatılırken tedbirü'l-men zile de yer verilir. İbn Sînâ *'Uyûnü'l-ḥikme*'de (I, 13) pratik felsefeyi medenî, men zilî ve hulkî olmak üzere üçe ayırmış, tedbirü'l-men zil yerine "el-hikmetü'l-men ziliyye" ter kibini kullanmış ve bu disiplinin karı ile koca, ebeveyn ile çocuklar ve efendi ile köle arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlayacak biçimde ev işlerinin ve aile birliğinin düzenlenmesiyle ilgili bilgilerden oluştuğunu belirtmiştir. *Fî Aksâmi'l-'ulûmi'l-'akliyye* adlı risâlesinde ise (s. 73) aynı disiplini ted-